

ҚАДИМГИ
БИТИКЛАР

ЎҒУЗҲОМА

«OZBEKISTON»

ISBN 978-9943-01-096-3

9 789943 010963

83.3 yuz
2 m B.C. 58
u-3 m

КАДИМГИ
БИТИКЛАР

ЎҒУЗҲОМА

ТОШКЕНТ
«O'ZBEKISTON»
2007

ЎЗБЕК ИСТИҚЛАТ

№ 75/01

83.3 УЙҒ.
И 37

Исабек, Бахтиёр.

И 37
Ўғузнома. /Нашрга тайёрловчи Бахтиёр Исабек/
— Т.: 2007. «Ўзбекистон» нашриёт-матбаа ижодий
уйи.—40 б.

Туркий халқлар тарихини, адабиётини ва мадания-
тини ўрганишда қадимий ёзма манбалардан бири
бўлмиш «Ўғузнома» асарининг аҳамияти жуда катта.

Ушбу рисолада маққур асарнинг асл матни (уйғур
ёзувида) ва унинг мазмунини ўзбек тилига ўгирилган
ҳолда берилди.

Кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

ББК 83.3УЙҒ.

Нашрга тайёрловчи *Бахтиёр Исабек*

ЎҒУЗНОМА

Мухаррир *А.С. Мадррахимов*
Бадий муҳаррир *Х. Меҳмонов*
Техник муҳаррир *Т. Харишимова*
Мусахҳиҳа И. Раҳимбекова
Компьютерда тайёрловчи *А. Абкеримова*

Босишга рухсат этилди 18.06.2007. Офсет босма усулида босилди.
Қозғоз формати 84x108^{1/32}. Шартли босма табоқ 2,1.
Нашр табоғи 1,50. 1000 нусха. Буюртма № 07-15.
Баҳоси шартнома асосида

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг «Ўзбекистон»
нашриёт-матбаа ижодий уйида босилди.
100129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

ISBN 978-9943-01-096-3

© «O'ZBEKISTON» NMIU, 2007-у.

СЎЗБОШИ

Тилимиз, адабиётимиз, умуман ўтмиш маъна-
виятимизни, хусусан, ўтмишда яратилган туркий
тилидаги ёдгорликларнинг барчасини атрофли-
ча ва чуқур ўрганишимиз билангина ўтмишда ва
ҳозирда жаҳонда миллатимиз ўрни, макеи, ўзига
хослигини аниқлай оламиз. Натижада ҳозирги
ҳолатимизга келиш тадрижий тараққиёт жара-
ёнини тасаввур эта оламиз. Туркий халқлар маъ-
навий тараққиётида «Ўғузнома»нинг тутган ўрни
масаласида жаҳон фанида кўп ва хўб фикрлар
айтилган. («Dede Korkut kitabı», Ankara, 1958;
F. Sumer, Ogurlar (Turkmenlar). Tarihiagi — boy
teskilati-destanlari, Ankara, 1967; «Книга моего
деда Коркута» М., Л., 1925 г.).

Биз эътиборингизга ҳавола этаётган қадимий
битиклардан бири бўлган «Ўғузнома»нинг «Ўғуз-
номалар» орасида тутган ўрни ҳақида таниқли
олим Х. Кўрўғли ихчамгина ифода этган: «Ўғуз-
нома» атамаси... дастлаб Абу Бакр б. Абдуллох
б. Ойбек ад Давадари (XIV аср) асарига учрай-
ди. Рашидуддинда қайд этилган, лекин бизгача
етиб келмаган нусха ҳамда Париж миллий кутуб-
хонасида сақланаётган уйғур ёзувидаги «Ўғуз-
нома» ҳам тахминан ўша даврга хосдир. Бундан
ташқари, XV—XIX асрларда Ўрта Осиёда чигатой

тилида битилган қатор «Ўғузнома»лар ҳақида маълумотлар мавжуд...

Бизгача етиб келган, Ўрта ва Марказий Осиёда яратилган «Ўғузнома»лар узук бўлиб, ўғузларнинг бой эпик ижоди ҳақида «Китоб дедам Кўрукут» каби тасаввур бера олмайди (Х. Короглы, «Родословная туркмен» Абулгази и огузский эпос», «Turkologik», Л., 1976).

Туркшунос олим В.В. Радлофнинг «Қадимги турки луғат»ида Ўғуз қогон ҳақидаги афсона бора расида куйидагилар ёзилган: «XIII юз йилликка оид Ўғуз қогон ҳақида афсона мазмунан эпик бўлиб, XV асрга дахил ягона нусхаси уйғур ёзувида битилган ва ҳар бирида 9 қатор ёзув бўлган 42 саҳифадан иборатдир. Бу нусха Париждаги Миллий кутубхонада сақланади».

Сизнинг ихтиёрингизга ҳавола этилаётган матн эса, 1992 йили уйғур ёзувидаги нусхадан кирилл ёзувига ўгирилган ҳолда бизга тақдим этилди, уни тилимиз тарихи нуқтаи назаридан танқидий қараб нашрга тайёрлашга ҳаракат қилдик. Ушбу асарни В.В. Радлоф луғатида келтирилган матн қисми билан қиёсланганда айрим фарқлар учраши кузатилди:

3/3: «Бунда келганлар кўк кўп-кўп (Радлофда «кўк» йўк).

1/8: Кўклуграк (Радлофда: кўруклуграк).

3/5: Эл кўпларни (Радлофда: Эл-кунларни).

6/5: Тангрини йалбарэуда эрди (Радлофда:

Тангри Йолбарэуда эрди).

9/2: Кўруклуғ бир қиз эрди (Радлофда: Кўрук-

луғ қиз эрди).

6/6: Йэрниг эл-куни ани кўрса (Радлофда:

Йэрниг йэл куни кўрса).

12/1: Йэрда йурусун кулан (Радлофда: ав йэр-да йурусун кулан).

12/2: Кўк курихон (Радлофда: кўк кўриган).

16/4: Кўк тулугуғ (Радлофда: кўк тулуклуғ).

17/6: Кўк йаллуғ (Радлофда: кўк чаллуғ).

18/4: Йашунда Итил (Радлофда: Ўшанда Итил).

20/8: Балухни бенга сақлан (Радлофда: белуқни бизга сақлан).

24/5: Йэтт, кечди (Радлофда: Йэтти, кести).

27/9: Қағардин сарулмиш эрди (Радлофда: Саунмиш эрди).

30/7: Йурйит қогонни босди (Радлофда: Чурчит фогонни баст).

31/5: Ишай бир чевар (Радлофда: йокши/йашқи бир чевар).

Биз қайси бирини тўғрироқ деб ҳисобласак, ўша шаклни матнга киритдик.

Бундан ташқари, бизнинг нусхада В.В. Радлоф фойдаланган нусхадаги «ч/ж» ўрнида «й» ишлатилиши, -дин ўрнида -дан кўлланиши ҳам кузатилади. Булар Ўғуз қогон ҳақидаги афсонанинг яна бир нусхаси борлиги фикрни ёқлаш учун келтирилди. Бу афсонани қиёслаш ва ўрганиш жараёнида ушбу матнда туркий халқлар назарда тутилмоқда, наср ва назмни аралаш кўллаш хусусияти ҳам аниқланди. Бунинг устига ундаги назм асар XIII асрга тегишли бўлишига қарамай, шеърлари туркий вазнда битилганлиги, боз устига оғзаки адабиётимизга хос саж унсуридан кенг фойдаланилгани маълум бўлди. Шу хусусиятлар аниқланганидан кейин биз шеърнинг яхлитлиги, сажнинг оҳангини сақлаб юзага чиқариш учун ва

ҳозирги ўқувчига осон етиб боришини кўзлаб, сатрларни матнда берилганидан бир оз ўзгартиришга ботиндик.

Бу эпик асар тилимиз тарихи юзасидан муҳим бир ёдгорлик бўлиши билан бир қаторда, туркий қавмлар мифологияси (демак дунёқараш) асосларини ўрганиш бўйича ҳам тадқиқотчилар эътиборини тортиб улгурган (Қаранг, Ж. Дюмезиль. Скифы и Нарты, М., «Наука», 1979 г.). Афсуски, туркий мифология билан бизнинг мутахассиларимиз жиддий шуғулланмаганлиги, мазкур асарни ҳам таҳлил нимарсасига айлантира олмагани боис бўлса керак, айнан мана шу ёдгорлик гувоҳлигидан келиб чиқиб, бизнинг идрокимиз — дунёқарашимиз бошқа қавмларнинг (бу ўринда хитойча фикрлаш ҳақида гап кетмоқда) дунёни англашидан андозалар олгандан кўра, турк эртаклари ўз халқининг ижодий қуваси маҳсулидан кўра, бегоналардан ўзлаштирилган (асосан, форслардан) хоссалари кўпроқ намоён бўлади (В.Д. Смирнов. Турецко-османские сказки, Тюркологический сборник. 1973 г. 228-б.) деган иddaога чидашимизга тўғри келмоқда. Лекин «Юқорида Кўк, куйида Ер» деган хитойча дунёқарашнинг Ўрхун битикларидаги ифодасига чуқурроқ қаралса ва у ушбу ёдгорликдаги «ей», «ўқ» каби олтин ва кумуш рамзлари вазифаси туркий қавм дунёқараш асосида таҳсил этилса, хитойча эмас, балки дунёга туркийга қараш, идрок этиш намоён бўлиши шубҳасиздир. Мақсад мазкур матнни ўтмиш дунёқарашимиз — исломдан олдин оламни тасаввур қилишимиз қандай бўлганлигини ўзимиз англашимиз даркор ва уни оммага қандай етказиши-

мизга ҳам боғлиқ. Ёй, ўқ унсурларидан ташқари, туш кўриш ва тушни йўвчи ёки уни сотувчи — ушимал — Улуғ Турук ва унинг рамзий маъносига диққат қилмоқ ҳам лозим кўринади ҳамда бу уч унсурни яхлит кўриш ҳам даркорга ўхшайди.

Хулоса қилиб айтганда, ушбу 375 мисрали битикдан В.В. Радлофнинг «Қадимги турки луғат» асарида туркий сўзлар ва тушунчалар маъносини очишда «Девону луғати турк», «Кутадғу билик», Ўрхун тошбитиклари, «Хибатул ҳақойик» каби улуғ битиклар қаторида фойдаланганлиги унинг тилимиз тарихини очишдаги мавқеини кўрсатади. Ушбу, асарни тилшунослар, адабиётшунослар, тарихчилар ҳар томонлама ўрганиб таҳлил этсалар этнографиямиз, мифологиямиз борасидаги анча-мунча муаммоларимизнинг ечилимини топишда катта аҳамият касб этиши аниқ.

ЎҒУЗНОМА

(қўлёзма табили)

I

1. Бўлсункил деб дедилар. Анинг анакуси ушбу турар
2. Тақи мундан сўнг севинч тапдилар
3. Кена кунлардан бир кун Ай қаганнунг кўзи йарип булади
4. Эркак ўғул туғурди
5. Ўшул ўғулнунг ўнгути чирақи кўк эрди
6. Ағизи оташ қизил эрди, кўзлари ал
7. Сачлари, қашлари қара эрдилар эрди
8. Йақши напсикилардан кўруклуғтрак эрди
9. Ўшул ўғул анасининг кўтузундун ағузни ичип

II

1. Мундун артиқрақ ичмади, йиг эт, сурма тилади
2. Тили кела башлади. Қириқ кундан сўнг бедуклади
3. Йўриди, ўйнади, адағи уа адағидек
4. Беллари бўри белларидек, йағри киш йағритек
5. Кўгузу адуғ кўгузутек эрди
6. Баданинунг қамағи тук тулутлук эрди
7. Йилқилар кутайа турур эрди
8. Атарға мина турур эрди, кик ав авлайа турур эрди
9. Кунлардан сўнг, кечалардан сўнг йигит бўлди

III

1. Бу чақда бу йэрда бир улуғ ўрман бар эрди
2. Кўп муранлар, кўп ўкузлар бар эрди
3. Бунда келганлар кўп-кўп, бунда учқанлар куш кўп-кўп эрди
4. Ўшул ўрман ичинда бедук бир қиат бар эрди
5. Йилқиларни, эл-кунларни йэр эрди
6. Бедук йаман бир кик эрди

ЎҒУЗНОМА

(мазмунни)

I

1. Бўлсин, дедилар. Унинг нишони ушбудир:
2. Токи бундан кейин севинч топгайлар.
3. Яна кунлардан бир кун Ой қогоннинг кўзи ёриб кўпайди (бўлинди).
4. Эркак ўғил туғдирди.
5. Ўша ўғил тозининг ранги кўк эди.
6. Оғзи оташ каби қизил эди. Кўзлари кўйкўз,
7. Сочлари, қошлари қоп-қора эди.
8. Нозик фаришталардан ҳам кўҳи роқ эди.
9. Ўшал ўғил онасининг кўкрагидан оғиз сутини эмиб,

II

1. Бундан ортиқ (хеч ҳам эммади) ичмади; хом эт, ош-овқат шароб сўранди.
2. Тилга кира бошлади. Қирқ кундан сўнг улғайди (катта бўлди).
3. Юриди, ўйнади. Оёғи хўкзининг оёғидек,
4. Беллари бўри белларидек, яғрини киш (силовсин) яғридек,
5. Кўкси айиқ кўкрагидек эди.
6. Баданини буткул қалин тук қоплаган эди.
7. Йилқи боқиб юрар эди.
8. Отларга минарди, кийк (ёввойи хайвон)ларни ов қилиб овлар эди.
9. Кунлар ўтгандан сўнг, кечалар ўтгандан сўнг йигит бўлди.

III

1. Бу чоғта бу ерда бир улуғ ўрмон бор эди.
2. Кўплаб ирмоқлар, кўп дэрёлар бор эди.
3. Бу ерда келганлар кўпдан кўп бўлгани каби, бунда учган қушлар ҳам кўпдан кўп эди.
4. Ўша ўрмон ичида катта бир қиат (каркидон) бор эди.
5. Йилқиларни, кишиларни ер эди.
6. Жуда катта ёмон бир махлуқ эди.

7. Бэрка эмгак бирла эл-кунни басып эрди
8. Ўғуз қаған бир эриз, қағаз киши эрди
9. Бу қиятни авламақ тилади. Кунлардан бир кун авга чиқти

IV

1. Йида бирла, йа, ўқ бирла, тақи қилич бирла
2. Қалқан бирла аглади. Бир буғу алди
3. Шул буғуни талнунг чубуқи бирла
4. Йғачқа бағлади, кетди. Андан сўнг эрта бўлди
5. Танг эрта чақда келди. Кўрдиким қият
6. Буғуни алип турур. Кена бир адуғ алди
7. Алтунлуғ белбағи бирла ййғачқа бағлади, кетди
8. Мундун сўнг эрта бўлди, танг эрта чағда келди
9. Кўрдиким қият адуғни алуپ турур

V

1. Кена ўша ййғачнунг тубинда турди
2. Қият келип баши бирла Ўғуз қалқанин урди
3. Ўғуз жида бирла қиятнинг башин урди
4. Ани ўлтурди. Қилич бирла башин кести, алди, кетти
5. Кена келип кўрдиким, бир шунқар
6. Қиятнинг ичагусин йзмакта турур
7. Йа бирла, ўқ бирла шунқарни ўлтурди, башини кести
8. Андин сўнг дедиким, шунқарнунг ангуғуси ушбу турур
9. Буғу йэди, адуғ йэди-жидам ўлтурди тамур бўлса

VI

1. Қиятни шунқар йэди, йа ўқум ўлтурди
2. Йэл бўлса, деп деди, кетти
3. Тақи қиятнунг ангуғуси ушбу турур
4. Кена кунларда бир кун Ўғуз қаған
5. Бир йэрада Тангри йалбарғуда эрди
6. Қаранғулук келди
7. Кўқдун бир кўк йарук тушди

7. Қийноқ ва машаққатлар келтириб элу юртни азоб-укубатта ботирган эди.
8. Ўғуз қоғон ботир, хоксор, бир мард киши эди. Бу қиятни овламоқ истади.
9. Кунлардан бир кун овга чиқди.

IV

1. Чўқмор олиб, ёй-ўқ олиб отланди.
2. Яна қилич билан қалқон олиб бир буғуни овлади.
3. Ушбу буғуни тол чивиги (новдаси) билан,
4. Дарахтга бағлади ва кетди. Шундан сўнг тонг отди.
5. Тонг эрта билан келди. Қият буғуни еб қўйганигини кўрди.
6. Яна бир айиқни тутиб келтирди.
7. Олтин белбоғи билан ўша дарахтга бағлади ва кетди.
8. Шундан сўнг яна тонг отди, тонг эрта яна келди.
9. Кўрдиким, қият айиқни ҳам еб қўйибди.

V

1. Ўзи ўша дарахтнинг тагида кутиб турди.
2. Қият келди ва боши билан Ўғузнинг қалқонига урилади.
3. Ўғуз чўқмори билан қиятнинг бошига урди.
4. Уни ўлдирди. Қилич билан бошини кесиб олиб кетди.
5. Яна келиб кўрдиким, бир шунқор
6. Қиятнинг ичак-чавоғини емоқда экан.
7. Ёйдан ўқ отиб шунқорни ўлдирди, бошини кесиб олди.
8. Ундан кейин шунқорнинг нишонаси, мана бу деб кўрсатди.
9. (Қият) буғуни еди, айиқни еди (уни) чўқморим ўлдирди.

VI

1. Қиятни эса шунқор еди. Ёй ўқим ўлдирди.
2. Едек олиб еб кетди.
3. Қиятнинг нишонаси мана бу деди.
4. Яна кунлардан бир кун Ўғуз қоғон.
5. Тангрига ёлбориб турар эди.
6. Қоронғулук босди.
7. Кўқдан бир ёруғ (нур) тушди.

8. Кундан айан, айдан кутулуглууграк эрди.
9. Угуз каган йуруди

VII

1. Кўрдиким ушбу йарукнунг арасинда бир киз бар эрди
2. Йалғиз ўлтурур эрди, йақши кўруклут бир киз эрди
3. Анинг башинда аташлуғ йаруклуг
4. Бир менги бар эрди, алтун қазиқтег эрди
5. Ушул киз андаг кўруклуг эрдиким
6. Кулса Кўк Тангри кула турур
7. Йигласа Кўк Тангри йигелайу турур
8. Угуз каган ани кўраукта
9. Узи қалмади: қатти севади, алди

VIII

1. Анунг бирла йатти, тилагусин алди, тўл бўғаз бўлди
2. Кўнлардан сўнг, кечалардан сўнг йаруди
3. Уч эркак ўғулни туғурди
4. Биринчисига Кун от кўйдилар
5. Иккинчисига Ай ат кўйдилар
6. Учүнчусига Йулауз ат кўйдилар
7. Яна бир кун Угуз қатан авга кетти
8. Бир кўл арасинда алиндан бир йигагч кўрди
9. Бу йигачнунг қабучагинда бир киз бар эрди

IX

1. Йалғуз ўлтурур эрди, йақши
2. Кўруклук киз эрди
3. Анунг кўзи кўктун кўкрак эрди
4. Анунг сачи муран усугидак
5. Анунг тиши ўнжулдак эрди
6. Андаг кўруклук эрдиким, йэрнинг эл-куни ани кўрса
7. Ай-ай, ах, ах, ўларбиз тел
8. Сутдин кумуз була турурлар

8. Кундан равшанроқ ойдан ялтироқроқ эди.
9. Угуз қоғон бориб.

VII

1. Кўрдиким ушбу ёруғлик ичида бир киз бор экан.
2. Ёғиз ўзи ўтирар эди. Жуда кўркам бир киз эди.
3. Унинг бошида оташ нуридан бўлган ёрқин.
4. Бир холи (менги) бор эди. Худди Олтин қозик юлаузидек эди.
5. Бу киз шунчалик кўркам эдиким.
6. Кулса Кўк Тангри ҳам кулар.
7. Йигласа Кўк Тангри ҳам йигелар эди.
8. Угуз қоғон уни кўриб,
9. Уздан кетди: қаттиқ севиб қолди.

VIII

1. Унинг билан ётди-тилагига етди (қиз) ҳомиладор бўлди.
2. Кўшлар ўтиб, тунлар ўтиб кўзи ёриди.
3. Уч ўғил бола туғди.
4. Биринчисига Кун деб от кўйдилар.
5. Иккинчисига Ой деб от кўйдилар.
6. Учтинчисига Юлауз деб от кўйдилар.
7. Яна бир кун Угуз қоғон овга кетди.
8. Бир ўтлоқ орасида дарахтни кўрди.
9. Бу ёғочнинг қавагида бир киз бўлиб,

IX

1. Ёғиз ўзи ўтирар эди.
2. Яхши, кўркам бир киз эди.
3. Унинг кўзи кўкдан ҳам кўкроқ эди.
4. Сочлари дарё мавжидай.
5. Тишлари инжулдай эди.
6. Шунчалик чиройли эдиким: уни кўрган ер инсонлари.
7. «Ҳой-ҳой, воҳ-воҳ, ўлиб қоламиз» дер,
8. Ва сутдан қимизга айланар эдилар.

9. Ўғуз қаған ани кўраукта ўзи кетти, йуракига аташ тушти

X

1. Ани севади, алди, анунг бирла йатти
2. Тилагусун алди, тўл бўғаз бўлди
3. Қунардан сўнг, кечалардан сўнг йаруди
4. Уч эркак ўғулни тўғурди
5. Биринчисига Кўк ат қўйдилар
6. Иккинчисига Тағ ат қўйдилар
7. Учунчусига Тенгиз ат қўйдилар
8. Андин сўнг Ўғуз қаған бедук тўй берди
9. Эл-қунга йарлиқ йарлап кенгаштилар

XI

1. Келдилар. Қириқ шира, қириқ бенданг чаптурди
2. Турлут ашлар, турлут сурмалар
3. Чубуйанлар, қимизлар ашадилар, ичтилар
4. Тўйдан сўнг Ўғуз қаған
5. Бегларга, эл-қунларка йарлиқ берди
6. Токи дедиким: Мен сенларга бўлдум қаған
7. Алалинг йа тақи қалқан
8. Тамга бизга бўлсун буйан
9. Кўк бўри бўлсунгил уран
Темур йиғдалар бўл ўрман

XII

1. Ав йэрга йурусун қулан
2. Тақи талун тақи муран
Кун туғ бўлгил кўк кўриган
3. Теп теги. Кена андан сўнг
4. Ўғуз қаған тўрт сариқа йарлиқ йумшади
5. Билдургулук битиди, элчиларика берип йубарди
6. Ушбу билдургулукта битилимиш эрдиким:
7. Мен уйғурнинг қагани бўламанким
8. Йэрнинг тўрт булунунинг қагани бўлсам керак турур

9. Ўғуз қоғон уни кўргач, ўзидан кетди, юрагига оғаш тушди.

X

1. Уни севиб қолди, олди. У билан ётди
2. Тилагига етди. Болага (қиз) ҳомиладор бўлди
3. Кунлар, тунлар ўтиб, сўнг кўзи ёриди
4. Уч ўғил бола туғди.
5. Биринчисига Кўк деб от қўйишди
6. Иккинчисига Тоғ деб от қўйишди
7. Учунчисига Тенгиз деб от қўйишди
8. Шундан сўнг Ўғуз қоғон кагта тўй берди
9. Эл-юртта ёрлиқ юбориб кенгашдилар

XI

1. Улар келишди. Қириқ стол қириқ курси ясатдирай.
2. Турли овқатлар, турли шароблар,
3. Нозу неъматлар, қимизлар едилар, ичдилар.
4. Тўйдан сўнг Ўғуз қоғон
5. Бекларга, эл-юртта ёрлиқ бериб
6. Дедиким:
Олайлиқ қўлга ёй ва қалқон.
7. Мен сенларга бўлдим қоғон,
Тамгамиз бўлсин бизнинг-олижаноблик,
8. Кўк бўри бўлсин бизга ўрон,
Темир чўқмор олур дармон,

XII

1. Овлоққа мўл бўлсин қулан,
2. Дарё-денгиз тишмай оқиб турсин,
Қуёш-туғ, Кўк бўлсин қўрғон,
3. Деги. Шундан кейин яна,
4. Ўғуз қоғон тўрт томонга ёрлиқлар жўнағди.
5. Баённома битиб, элчилар орқали бериб юборди.
6. Баённомада қуйидагича битилимиш эди:
7. Мен уйғурнинг қоғонидурманким,
8. Ер юзининг тўрт бурчаги қоғони бўлсам керакдир,

9. Сенлардин баш чалунгулук тилаш мен турур

XIII

1. Ушул ким менинг агизумка бакар турур бўлса
2. Таратгу тартип дўст тутарман
3. Теп деми
4. Ушбу ким агизумка бақмас турур бўлса
5. Чамат чақил, чериг чекип душман тутарман
6. Тагурақ басил, астуруп йўқ бўлсунми
7. Теп деми
8. Кена ўнг чанғақта
9. Алгун қаған теган бир қаған бар эрди

XIV

1. Ушбу Алгун қаған Уғуз қағанга элчи йумшап йубарди
2. Кўп телим алгун-кумуш тартип
3. Кўп телим қиз йакут таш алип
4. Кўп телим эрданалар йубарил, йумшап
5. Уғуз қағанқа суйурқаб берди, агизикқа бақинди
6. Уғуз қаған йақши бегу бирла дўстлук қилди
7. Анунг бирла амирак бўлди
8. Чўнг йанғақда Урум теган қаған бар эрди
9. Ушбу қағаннунг чериги кўп-кўп

XV

1. Балиқлари кўп-кўп эрдилар эрди
2. Ушул Урум қаған Уғуз қағаннунг йарлиқин сақламас эрди
3. Қаатағлагу бармас эрди
4. Муни сўз сўзни тутмас ман турурман, деп йарлиққа бақмади
5. Уғуз қаған чамат агул анга атлагу тилади
6. Чериг бирла атлап туғларни тутуп кетти
7. Қиряқ кундун сўнг
8. Муз тағ теган тагнунг адоқига келди

9. Сенлардан бўйин эгишни талаб қиламан.

XIII

1. Кимки менинг амримга бўйинсунса,
2. Совға-салом келтирса дўст деб биламан.
3. Деми:
4. «Кимки бўйинсунишдан бўйин товласа,
5. Ғазаб отига миниб, аскар тортиб, ўзимга душман тутаман.
6. Шиддат билан бостириб бориб,
7. Уни осиб, йўқолсин, деб иш тутаман» деми.
8. Яна ўша замонда, ўнг томонда,
9. Олтун қогон деган бир қогон хукмрон эди.

XIV

1. Ушбу Олтун қогон Уғуз қогонга элчи жўнатиб юборди.
2. Кўп, турли-туман олтин-кумуш ҳада қилиб,
3. Кўшлаб ва турли ноёб ёқутлар юбориб,
4. Турли хил қимматбаҳо дурдоналар совға тақдим этиб,
5. Уғуз қогонга хушомадлар қилди. Унинг раёйига қаради, бўйсунди.
6. Уғуз қогон ҳам яхши, чиройли муомала қилди.
7. У билан дўстлашди.
8. Сўл томонида Урум деган бир Қогон бор эди.
9. Ушбу қогоннинг аскарлари кўпдан-кўп,

XV

1. Шаҳарлари ҳам кўп эди.
2. Уша Урум қогон Уғуз қогоннинг буйруғига бўйинсунмас эди.
2. Унга сафдош бўлмас эди,
3. У Уғуз қогоннинг сўзига эътибор бермас,
4. Манманлик қилиб, унинг ёрлиқларини писана қилмади.
5. Уғуз қогон ғазабланиб унга қарши отланди.
6. Қўшин билан огланиб, туғларини кўтариб юриш қилди.
7. Қирқ кундан сўнг,
8. Музтоғ деган тоғнинг этагига келди

9. Кўриганини тушкурди

XVI

1. Шук бўлуп уйуп турди
2. Чанг эрта бўлукта
3. Ўғуз қаваннунг кўриганика кун тег бир йаруқ кирди
4. Ул йаруктун кўк тулуклуғ
5. Кўк йаллуқ бедук бир эркак бўри чиқти
6. Ўшул бўри Ўғуз қаванга
7. Сўз берип турур эрди
8. Тақи дедиким: ай, ай Ўғуз
9. Урум устика сен атлар бўласан

XVII

1. Ай, ай Ўғуз
2. Талуунларқа мен йурур бўламан, деп деди
3. Кена андан сўнг Ўғуз қаған
4. Кўриганини туртурди, кетти
5. Кўрдиким черигинг талуулариди
6. Кўк тулуклуғ, кўк йаллуғ
7. Бедук бир эркак бўри йуругуда турур
8. Ул бўрининг артларин қатағлаш
9. Юругуда турур эрдилар эрди

XVIII

1. Бир неча кунлардан сўнг
2. Кўк тулуклуғ, кўк йаллуғ бу бедук эркак бўри турул турди
3. Ўғуз тақи чериг бирла турул турди
4. Ўшунда Итил муран теган бир талай бар эрди
5. Мураннунг қулуғиди
6. Бир қара тағ ташиқиди
7. Урушгу тутилди
8. Ўқ бирла, йида бирла, қилич бирла уруштилар
9. Черигларнинг араларида кўп телим бўлди урушгу

9. Ўрдасини тикди.

XVI

1. Бамайлихотир бўлиб ётиб ухлади.
2. Эрта тонг отарад,
3. Ўғуз қороннинг кўрғонига (ўрдусига) кун нуридан бир ёғду кирди.
4. Ўшал ёғду ичидан,
5. Кўк туқли, кўк ёлли катта бир эркак бўри чиқди.
6. Ўша бўри Ўғуз қоронга,
7. Сўз қотиб,
8. Айтдики, «Эй, Ўғуз!
9. Урум устига сен юриш қиласан.

XVII

1. Хай, хай Ўғуз!
2. (Лашкаринг) олдида мен юраман», деб айтди.
3. Яна шундан сўнг Ўғуз қорон,
4. Ўрдасини йиғиштирди ва кетди.
5. Кўрдиким, лашкари олдида,
6. Кўк туқли, кўк ёлли,
7. Катта бир бўри кетмоқда.
8. Ўша бўрининг орқасидан эргашиб,
9. Юрар эдилар-мўл юрдилар.

XVIII

1. Бир неча кундан сўнг кўк.
2. Туқли, кўк ёлли бу катта эркак бўри тўхтади.
3. Ўғуз ҳам, қўшини ҳам тўхтади.
4. Ана шу ерда Итил дарё деган бир катта дарё бор эми,
5. Дарёнинг қирғониди,
6. Бир дарахтнинг яқинида,
7. Жанг бўлди.
8. Ўқ билан, гурзилар билан, қиличлар билан урушдилар.
9. Икки лашкар ораларида қаттиқ ва узоқ жанг бўлди.

1. Эл кунларнинг кўнгулларида кўп телим бўлди қайғу
2. Тугулунч, урушунч андағ йаман бўлдиким
3. Итил мураннунг
4. Суғи қип-қизил, сип-сингир... тег бўлди
5. Ўғуз қанан башти, Урум қаған қачти
6. Ўғуз қаған Урум қағаннунг
7. Қағанлуқин алди, элин кунин алди
8. Ўраусиқа кўп улуғ ўлуғ барғу
9. Кўп тириг барғу тушу бўлди

XX

1. Урум қағаннунг бир қариндаши бар эрди
2. Урус бег деган эрди
3. Ул Урус бег ўғулун
4. Тағ башиде теранг муран арасида
5. Йақши берик балуққа йумшади
6. Тақи тедиким: балуқни катақлағу керак турур
7. Сен тақи урушқулардан сўнг
8. Балуқни бизга сақлап келгил теп теги
9. Ўғуз қаған ўшул балуққа атлади

XXI

1. Урус бекнинг ўғули анга кўп алтун-кумуш йубарди
2. Тақи тедиким: ай менинг қағанимсен
3. Менга атам бу балуқни берип турур
4. Тақи тедиким: балуқни катақлағу керак турур
5. Сен тақи урушқулардан сўнг
6. Балуқни бизга сақлап келгил теп теги
7. Атам чамаг эгуб эрса
8. Менунг тапум эрурми?
9. Сендан йарлуқ, байлуқ, биллуқ биламан

1. Эл-юртнинг кўнглини қаттиқ ва чуқур қайғу қоплади.
2. Жанг-жадал жуда ёмон бўлди.
3. Ҳатто Итил дарёсининг,
4. Суви ҳам қип-қизил қон сингари бўлди,
5. Ўғуз қонан хужум қилди. Урум қонан қочди.
6. Ўғуз қонан Урум қоннинг,
7. Қонлигини олди, элини, юртини олди.
8. Ўраусига жуда кўп ўлик ўлжа,
9. Кўп тирик ўлжа қўлга киритилди.

XX

1. Урум қоннинг бир қариндоши бор эди.
2. Оти Ўрусбек деган эди.
3. Ўша Ўрусбек ўглини,
4. Тоғ бошида чуқур дарё оралигида,
5. Яхши мустаҳкамланган кентга юборди,
6. Дедиким: «Кентни қўриқлаш керак бўлади.
7. Сенга ушбу жанглардан сўнг ҳам.
8. (ушбу қалъани) сақлаб қолишинг керак» деди.
9. Ўғуз қонан ўша кентга қарши отланди.

XXI

1. Ўрусбекнинг ўғли унга жуда кўп олтин кумуш юборди.
2. Яна дедиким «Эй, сен менинг қонимсан,
3. Отам менга бу кентни берар экан,
4. Дедиким: бу кентни қўриқламоқ керақдир.
5. Сен ушбу жанглардан
6. Сўнг ҳам кентни менга сақлаб беришинг керак деди.
7. Агар отамнинг ғазаби тутган бўлса ҳам
8. Бу менинг истагим эмас-ку!
9. Сенда (айни чоғда) ҳокимият, бойлик ва билимдонлик бор деб биламан.

1. Бизнинг қутибиз сенинг қутунг бўлмиш
2. Бизнинг уруғибиз сенинг
3. Йиғачунгунг уруғи бўлмиш бўлуп турур
4. Тангри сенга йэр бериш буйурмиш бўлуп турур
5. Мен сенга башимни, қутумни бераман
6. Бергу бериш дўстлаққан
7. Чикмас турурман, теп теда
8. Ўғуз қаған йигитнинг сўзин йақши кўради
9. Севинди, кулди

XXIII

1. Тақи айттиким: менга кўп алгун йумшабсан
2. Балукни йақши сақлапсан теп теда
3. Анунг учун анга Сақлаб ат кўйди дўстлук қидади
4. Кена чериг бирла Ўғуз қаған
5. Итил теган муран (га кечти)
6. Итил бедук бир (муран) турур. Ўғуз қаған ани кўрди
7. Тақи тедеким: Итилниг усугидан
8. Нечук кечарбиз теп теда. Черигда бир йақши
9. Бек бир эрди, анинг ати улуғ Ўрлубег эрди

XXIV

1. Узлук, укғулук бир эр эрди
2. Кўрдиким: (кудуғуда кўп телим) таллар, кўп телим
3. Йиғачлар (бар эрди, ушбу бег...) Ушул йиғачлар
4. кести. Йиғачларда
5. Етти, кести Ўғуз қаған севинч этти, кулди
6. Тақи айттиким, ай-ай сен мунда бег бўлунг
7. Қипчақ теган сен бег бўлуни тап теда
8. Тақи илгари кетти. Андан сўнг
9. Ўғуз қаған кена кўк тулаутлут

1. Бизнинг саодатимиз — сенинг саодатинг.
2. Бизнинг уруғимиз — сенинг уруғинг
3. Шажарасининг бир тармоқ уруғидир.
4. Тангри сенга (мамлакат) инъом этган.
5. Мен сенга бошимни, бахтим-саодатимни бағишлайман.
6. Солиқларингни тўлаб.
7. Содиқ дўстинг бўлиб қоламан» — деб айтади.
8. Ўғуз қорон бу йигитнинг сўзларини
9. Яхши кўради, севинди, кулди.

XXIII

1. Ва яна айтдиким: «менга кўп олгин юборибсан,
2. Ҳамда шаҳарни яхши сақлабсан,» деб айтади.
3. Шунинг учун унга сақлаб деб от кўйди, дўстлик қилди.
4. Яна Ўғуз қорон аскарлари билан,
5. Итил деган дарёни кечди.
6. Итил буюк бир дарёдир. Ўғуз қорон буни кўради.
7. Яна айтдики, «Итилниг тўлқинлари
8. Узра нечук кеча олағимиз» — деди. Лашкари орасида
9. Бир яхши бек бор эди. Унинг оти Ўрлубек эди.

XXIV

1. Идрокли, билағон бир инсон эди.
2. У назар ташлаб кўрдики, қирғоқда толлар кўп ва турфа.
3. Дарахлар ўсиб ётарди. Ушбу бек ўша ёғочларни
4. ... Кесди, ёғочлар билан
5. (Дарёни) сузиб кечиб ўтди. Ўғуз қорон севинди ва кулди.
6. Яна айтдиким: «Эй, сен бунда
7. Қипчоқ деган юрт қил ва унинг беги бўл» деб айтади.
8. Яна илгари юрди. Шундан сўнг
9. Ўғуз қоронга яна кўк туқли,

1. Кўк йалдуғ эркак бўри келди.
2. Ушбу кўк бўри Ўғуз қағанга айттиким
3. Эмди чериг бирла мундан атла, Ўғуз
4. Атлаш эл кунларни, белларни келдургил
5. Мен сенга башлаш йўлни кўргурурман теп теги
6. Танг эрта бўладукта
7. Ўғуз қаған кўрдиким эркак бўри
8. Черигнинг ташуғларида йуругуда турур
9. Севинди, илгару кетти

XXVI

1. Ўғуз қаған бир чўқуртан айғир атқа мина турур эрди
2. Ўшул айғир атни бек чўқ севийур эрди
3. Йўлда ушбу айғир ат кўздан йиғу қачти, кетти
4. Мунда улуғ бир тағ бар эрди
5. Ўша устунда тўнғ тақи муз бар турур
6. Анунг баши сағукдан аш ақ турур
7. Анунг учун анунг ати Муз тағ турур
8. Ўғуз қағаннынг ати Муз тағ
9. Ичига қачип кетти. Ўғуз қаған мундан

XXVII

1. Кўп чағи эмгак чекуп турди
2. Черигда бир бедук қағаз эр бек бар эрди
3. Чаланг булангдан кўрқмас турур эрди
4. Йугургула, сўгургула кўрқмас турур эрди
5. Ўшул бег тағларга кирди, йуруду
6. Тўкуз кундан сўнг Ўғуз қағанқа
7. Айғир атни келтурди
8. Муз тағларда кўп сўғук бўлубдан
9. Ул бек қағардан сарунмиш эрди, ап ақ эрди

1. Кўк ёлми эркак бўри келди.
2. Ушбу кўк бўри Ўғуз қоронга айтдиким:
3. «Энди лашкаринг билан бу ердан отлан, Ўғуз!
4. Отланиб эл-юртларни, бекларни бўйсундир.
5. Мен сенга йўлбошловчилик қиламан» — деди.
6. Эрта тонгда Ўғуз қорон кўрдиким,
7. Эркак бўри лашкарнинг
8. Олдида юриб борарди.
9. (Ўғуз) севинди, яна илгарилаб юраверди

XXVI

1. Ўғуз қорон кўпинча бир чағир айғирни минар эди.
2. Ушбу айғир отни бек қаттиқ севар эди.
3. Йўлда ушбу айғир кўздан йўқолди-кетди.
4. Шу ерларда улкан бир тоғ бор эди.
5. Унинг тепасида совуқ бўлиб, усти муз билан қопланган
6. Унинг чўққиси эса, аёздан опшоқ бўлиб қолган.
7. Шунинг учун ҳам унинг отини Музтоғ дейдилар.
8. Ўғуз қороннинг оти ўша Музтоғ
9. Ичига қочиб кетди. Ўғуз қорон бундан,

XXVII

1. Анча вақт азоб чекиб юрди.
2. Аскарлари орасида бир мард эр киши бор бўлиб,
3. Ҳеч нарсадан кўрқмас эди.
4. Юришларда, жангда матонатли бир киши эди.
5. Ўша бек тоннинг ичига кетди, кўп юрди.
6. Тўққиз кундан сўнг Ўғуз қоронга,
7. Ўша айғир отни келтирди.
8. Музтоғда совуқ қаттиқ бўлганидан.
9. Ўша бек қорга беланиб қолган ва (уст-боши) опшоқ қор эди.

XXVIII

1. Үғуз қаған севинч бирла кулау айттиким:
2. Ай, сен, мунда бесларка бұлғил башлиқ
Маманглаб сенга ат бұлсун қағарлиқ
4. Теш теги. Күп ардани суйуркади
5. Кена йўлда бедук бир уй кўрди. Бу уйунг илгару
кетти
6. Тағами алтундан эрди
7. Тунгуклар тақи кумушдуш, қалиқлари темураун
эрдилар эрди
8. Қапулуғ эрди, ачқич йўқ эрди
9. Черигда бир йақши чевар эр бар эрди

XXIX

1. Анунг ати Тўмурау қағул деган эрди
2. Анга йарлиқ қилдиким: сен мунда кел, ач
3. Калик ачкунгун сўнг кел ўруға деб теги
4. Шундан анга калач ат кўйди, илгару кетти
5. Йана бир кун кўк тулуклуг
6. Кўп йаллуқ бўри йуримайин турди
7. Үғуз қаған тақи турди, кўриган тушкура турган
турди
8. Тарлағусиз бир йази йэр эрди
9. Мунга чурчит дедирурлар эрди

XXX

1. Бедук бир йурт, эл кун эрди
2. Йилқилари кўд, уа, бузақлари кўп
3. Алтун кумушлари кўп, эрданалари кўп эрдилар эрди
4. Мунда чурчит қағани, эл куни Үғуз қағанқа қаршу
кедилар
5. Уруш, тўкүш башланди. Үқлар бирла
6. Қиличлар бирла уруштилар. Үғуз қаған бешим
7. Чурчит қағани баста, ўлгурди
8. Башин кести, чурчит эл-кунин ўз агизика
9. Бақинтирди. Урушкунун сўнг Үғуз қағаннунг

XXVIII

1. Үғуз қогон суюниб кулиб айтдиким:
2. «Эй сен: бу ерларда бекларга бошлиқ бўл,
3. Мангуликка қағарлиқ сенга ном бўлсин» деди.
4. Сон-саноқсиз қимматбаҳо нарсаларни совға қилди.
5. Йўлда яна улкан бир уй кўринди. Бу уйга етиб
кедилар.
6. Томи олгиндан эди.
7. Мўрилари кумушдан, эшиклари темирдан эди.
8. Эшиклари берк бўлиб, очқичи йўқ эди.
9. Лашкарида яна бир чевар уста бор эди.

XXIX

1. Унинг оти Тўмурау Қағул деган эди,
2. Ҷшанга буйруқ қилдиким: «Сен бери кел, оч эшикни.
3. Очганинган сўнг юқорига кел» деди.
4. Шундан сўнг унга калач деб от кўйди. Яна олдинга
кетди.
5. Яна бир кун туқли, кўк ёлли бўри тўхтаб қолди.
7. Үғуз қогон ҳам туриб қолди. Қўрғон тикадиган бўлди.
8. Экин-тикини йўқ бир ёмон ер эди.
9. Бу ерни чурчит деб аташарди.

XXX

1. Буюк бир мамлакат, эл-юрт эди.
2. Йилқилари кўп, сигир-бузоқлари кўлдан-кўл.
3. Олтин-кумушлари беҳисоб, қимматбаҳо нарсалари
саноқсиз эди.
4. Бу ерда чурчит қогони, эл-юрти Үғуз қогонга қарши
кедилар.
5. Уруш, жанг башланди: ўқлар отишди.
6. Қиличлар чопишди. Үғуз қогон бостириб борди ва
енди.
7. Чурчит қогонини босди, ўлдирди.
8. Бошини кесди. Чурчит эл-юртини.
9. Боқинтириб, ўзига қарам қилди. Жангдан сўнг Үғуз
қогоннинг,

XXXI

1. Черигига, нукарларига, эл-кунига
2. Андағ улуғ ўлуг барғу туштигим
3. Йукламакка, келтурмакка ат, қарагир, уа
4. Азлик бўлди. Анда ўғуз қағаннинг
5. Черигида узлуғ, ишай бир чевар киши бар эрди
6. Анинг ати Бармақлуғ Йўсун Биллик эрди
7. Бу чевар бир қанға чапти. Қанға устунда
8. Ўлуг барғуни қўйди. Қанға башиде тирик барғуни қўйди
9. Тариттилар кеттилар. Нукарларнинг

XXXII

1. Эл-куннинг қамаи буни кўрдилар, шашдилар
2. Қанғалар тақи чаптилар. Мунлар қанға йурумакта
3. «Қанға, қанға» сўз бера турур эрдилар эрди
4. Анунг учун анларға қанға ат қўйдилар
5. Ўғуз қаған қанғаларни кўрди, кулди
6. Тақи айтти ким қанға қанға бирла
7. Ўлутни тириг йуругурсун
8. Қанғалуғ сенга ат бўлғулуғ
9. Қанқа билгурсин тап теде. Кетти

XXXIII

1. Андан сўнг кена бу кўк тулуғуқ, кўк йаллуқ
2. Эркак бўри бирла Синау таги, Тангут таги
3. Шағам йанғтақларига атлап кетти
4. Қўп урушқулуғ кўп тўқушқулуғ сўнг
5. Анларни алди, ўз йуртига бирлади
6. Башти, басте кена ташқарун қалмасун
7. Биллуғ бўлсунким кундунки булуғда
8. Барқан теган бир йэр бар турур
9. Улуғ барғулуғ бир йурт турур, кўп исиг бир йэр турур

XXXI

1. Аскарларига, лашкарига, эл-халқига
2. Шунчалик кўп ўлик ўлжа тушдиким,
3. Юкламакка, тортмоққа от, хачир, хўкиз.
4. Озлик қилди. Шунда Ўғуз қонининг.
5. Аскарлари орасида бир улдабуррон, тийрак, чевар киши бор эди.
6. Унинг оти Бармоқлуғ Йўсин Биллик эди.
7. Ушбу чевар бир арава йўнди. Арава устига
8. Ўлик ўлжани юклади, арава бошига тирик ўлжани қўйди.
9. Тортиб кетдилар. Навкарларнинг,

XXXII

1. Эл-юртнинг барчаси буни кўрдилар.
2. Яна (бошқа) аравалар йўнишга шошилдилар. Шунда арава юрганда,
3. «Қанға-қанға» деган овоз чиқарар эди.
4. Шунинг учун бу нарсага «Қанға» деб от қўйишди.
5. Ўғуз қогон араваларни кўрди, кулди.
6. Яна айтдиким: «Арава! Арава
7. Билан ўлик (молни) тирик (мол) тортиб кетсин
8. «Қанғалиқ» сенга от (ном) бўлмоқлиги лозим. Қанға
9. (Арава) нишон бўлсин, деб айтди ва кетди.

XXXIII

1. Шундан сўнг яна ўша кўк туқли, кўк ёлли,
2. Эркак бўри етагида Синау тоғи, Тангут тоғи,
3. Шағам(Шом) томонлари бўйлаб кетди.
4. Жуда кўп уруш ва жанглардан сўнг,
5. У ерларни олди, ўз юртига бирлаштирди.
6. Зафарлар қозонди, босиб олди. Яна эсдан чиқмасин.
7. Маълум бўлсинким, жануб томонда,
8. Барқан деган бир ер бордир.
9. Жуда бой бир юртдир. Роса иссиқ ўлкадир.

1. Мунда кўп киклари, кўп қушлари бар турур
2. Алтунни кўп, кумуши кўп, эрданилари кўп турур
3. Ўнгулугу чирағи қап-қара турур
4. Ўшул йэрнинг қавани Масар деган бир қаван эрди
5. Ўғуз қаван анинг устига айлади
6. Андағ йаман урушғу бўлди
7. Ўғуз қаван башти, Масар қаван қачти
8. Ўғуз ани бастти, йуртин алди, кетти. Анинг аўстлари
9. Кўп севинчлиғ эрди, анунг душманлари кўп

XXXV

1. Қайғулар ташти. Ўғуз қаван ани башти
2. Санағулуксиз немалар, йилқилар алди
3. Йуртига уйига тушти, кетти.
4. Кена чашқарун қалмасунким
5. Биллуғ бўлунким Ўғуз қаваннунг
6. Йанида ақ саллауғ, муз сачлауғ
7. Узун узлуғ бир қарт киши турур бар эрди
8. Уқғулуғ тузун бир эр эрди, тушимал эрди
9. Анунг ати Улуғ Турук эрди

XXXVI

1. Кунлардан бир кун уйқуда бир алтун йа кўрди
2. Тақи уч кумуш ўқ кўрди, бу алтун
3. Йа кун туғушидан то кун бағушивача
4. Теккан эрди, тақи бу уч
5. Кумуш ўқ тун йангакқа кета турур эрди
6. Уйқудан сўнг тушда кўрганин
7. Ўғуз қаванға билдурди
8. Тақи дедиким: ай қаванум
9. Сенға йашағу бўлсунғил узун, ай қаванум

1. Унинг ерлари кийик ва қушларға бойдир
2. Олтини кўп, кумуши кўп, қиматбаҳо нарсалари кўп
3. (Инсонларнинг) ранги, юз-башалари қоп-қорадир
4. Ўша ўлканинг қовони Масар деган бир қовон эди
5. Ўғуз қовон ўшанинг устига юриш қилди
6. Қаттиқ, шиддағли уруш бўлди
7. Ўғуз қовон енгди. Масар қовон қочди
8. Ўғуз қовон уни босди, юргини олди, кетди. Унинг аўстлари
9. Жуда севиндилар, унинг душманлари эса кўп

XXXV

1. Қайғулар тодди. Ўғуз қовон уни енгди.
2. Сон-саноксиз бойликлар, йилқилар олди.
3. Юртига-уйига тортиб кетди.
4. Яна назардан четда қолмасинким,
5. Маълум бўлсинким, Ўғуз қовоннинг
6. Ёнида оқ саллали, оқ сочли,
7. Узун соқолли бир қари киши бўлар эди.
8. У ақлли, олижаноб киши бўлиб, роса чаққон киши эди.
9. Унинг оти Улуғ Турук эди.

XXXVI

1. Кунлардан бир кун у уйқуда бир олтин ёй кўрди.
2. Яна уч кумуш ўқ кўрди. Бу олтин
3. Ёй кунчиқардан то кун ботаргача
4. Чўзилган эди. Яна ўша уч ўқ-
5. Кумуш ўқ зулмат (шимол)томонга кетаётган эди.
6. Уйқудан тургандан сўнг тушида кўрганини
7. Ўғуз қовонга билдирди.
8. Яна айтдиким: «Эй, қовоним, сенинг
9. Умринг узун бўлмай, эй қовоним,

XXXVII

1. Сенга тўрудук бўлсунгил тузун
2. Бенга Кўк тангри берди тушумда келурсун
3. Тала турур йэрни урунғна берурсун
4. Теп теги Ўғуз қаван Улуғ Турукнинг
5. Сўзун йақши кўрди, ўтувун тилади
6. Ўғуауту кўра қилди андин сўнг
7. Эрта бўлупта ақаларни, иниларни
8. Чарлаш келтурди. Тақи айттиким: ай, менинг
9. Кўнгулум авни тилап турур

XXXVIII

1. Қари бўлғумдан менинг қавазлуғум йўқ турур
2. Кун, Ай, Юлдуз, танг сариға сенлар барунг
3. Кўк, Тағ, Тенгиз, тун сариға сенлар барунг
4. Дөп дөди. Андан сўнг учагусу
5. Танг сариға бардилар. Тақи учагусу
6. Тун сариға бардилар. Кун, Ай
7. Юлдуз кўп киклар, кўп қушлар авлағуларидан
8. Сўнг йўлда бир алтун йани
9. Чапдилар, алдилар, атасиға бердилар

XXXIX

1. Ўғуз қаван севинди, кулди, тақи ани
2. Уч бузғулук қилди. Тақи айттиким, ай акалар
3. Йа бўлсун сенларнунг, йа тек
4. Ўқларни кўккача атунг дөб дөди
5. Йана андан сўнг Кўк, Тағ
6. Тенгиз кўп киклар, кўп қушлар авлағуларидан
7. Сўнг йўлда уч кумуш ўқни
8. Чапдилар, алдилар, атасиға бердилар
9. Ўғуз қаван севинди, Кулди, тақи ўқларни

XI

1. Учуга улаштурди, тақи айттиким
2. Ай инилар, ўқлар бўлсун сенларнунг

XXXVII

1. Сенга мустаҳкам ҳокимият насиб этгай.
2. Менга Кўк Тангри тушимда (аён) берди, ўнгимдан келтирсин.
3. Уммондай чексиз ерлар авлодларинга буюргай» деди
4. Ўғуз қовон Улуғ Турукнинг
5. Сўзларини яхши кўрди. Ўғитига кулоқ солди,
6. Унинг ўғитига кўра иш тутди. Ундан сўнг
7. Тонг оттач она-иниларини
8. Чорлаб келтирди. Яна дедиким: «Эй! Менинг
9. Кўнглим ов истайди.

XXXVIII

1. (Аmmo)Қарилгим боис вайратим йўқдир
2. Кун, Ой, Юлдуз! Сизлар тонг сариға боринглар!
3. Кўк, Тоғ, Тенгиз! Сизлар тун сариға боринг!» — деди.
4. Шундан сўнг учовлон
5. Тонг сари кетди. Бошқа учиси эса
6. Тун сари кетдилар. Кун, Ой.
7. Юлдуз жуаа кўп кийик, кўп қуш овлаб
8. Сўнг йўлда бир олтин ёйни
9. Топдилар, оадилар (келтириб) отасиға бердилар.

XXXIX

1. Ўғуз қовон севинди, кулди. Кейин уни(ёйни)
2. Уч бўлак қилди. Тавин айтдиким: «Эй оғалари,
3. Ёй сенларга бўлсин, ёйдек
4. Ўқларни кўкка қараб отинг» — деди.
5. Яна шундан сўнг Кўк, Тоғ.
6. Тенгиз кўп кийиклар, кўп қушлар овлагач,
7. Сўнг йўлда уч кумуш ўқни
8. Топдилар. Олиб отасиға келтирдилар.
9. Ўғуз қовон севинди, кулди сўнг ўқларни,

XI

1. Уччасига улаштирди ва дедиким:
2. «Эй инилар! Ўқлар сенларга бўлсин

3. Йа атти ўқни ўқлартек
4. Сенлар бўлунг теп теда. Йана андан сўнг
5. Ўғуз қаған улуғ қурултай чақирди
6. Нукарларни, эл-қунларни чарлап чақирди
7. Келип кенгашип ўлгурдилар, Ўғуз
8. Қаған бедук ўраула
9. (ўнг йақида) ... (сўнг йақда уч ўқлар ўлгурди)

XII

1. Қириқ қулоч йиғачни тиктурди. Анунг
2. Башида бир алтун тағуқ қўйди, адағида
3. Бир ақ қўйун бағлади. Чўнг
4. Йағида қириқ қулоч йиғачни тиктурди
5. Анунг башида бир қумуш тағуқ қўйди
6. Адақида бир қара қўйунни бағлади
7. Ўнг йақда бузуқлар ўлгурди
8. Чўнг йақда учўқлар ўлгурди
9. Қириқ кун қириқ кеча ашадилар

XIII

1. Ичтилар севинч таптилар. Андан сўнг Ўғуз қаған
2. Ўғулларига йуртун улаштируб берди. Тақи дедиким:
3. Ай ўғуллар, кўп мен ашгум, урушгулар кўп мен кўраум
4. Йида била кўп ўқ аттим, айғир била кўп йуруаум
5. Душманларни йиғлакураум. Аўстларимни мен
6. Кулаураум. Кўк Тангрига мен ўтадум
7. Сизларга бераман йуртум теп теда
8.
9.

3. Ёй ўқни отади.

4. Сенлар ўқлардек бўлинг» — деди. Яна шундан сўнг
5. Ўғуз қонун буюқ бир қурултой чақирди.
6. Аскарларни, эл-юртни чорлаб чақирди.
7. Келишди, кенгашиб ўтиришди. Ўғуз
8. Қоғон улуғ ўрлада ...
9. ... Сўл ёғида уч ўқлар, ўнг томонида ўтирди.

XII

1. Қириқ қулоч ёғочни ўрнаптиб, унинг
2. Учига бир олтин товуқ ясапти.
3. Қуйига бир оқ қўйни боғлатди. Сўл
4. Томонда ҳам қириқ қулоч ёғоч ўрнаптиб,
5. Унинг учига бир қумуш товуқ ясаптирди.
6. Қуйисига эса бир қора қўйни боғлатди.
7. Ўнг ёқда бузўқлар ўтирди.
8. Сўл ёқда учўқлар ўтирди.
9. Қириқ кун, қириқ кеча ошадилар.

XIII

1. Ичдилар, хурсандчилик қилдилар. Шундан сўнг Ўғуз қоғон,
2. Ўғилларига юртини улашиб берди. Яна дедиким:
3. «Эй ўғиллар! Мен кўп яшадим, кўп урушлар кўрдим,
4. Найзани ўқ қилиб отдим, айғир миниб кўп йўртдим.
5. Душманларни йиғлатдим, аўстларимни кулдирдим
6. Кўк Тангри олдада бурчимни ўтадим.
7. Юртимни сизларга қолдирман, деди ...
8.
9.

ЛУҒАТ

— А —

- адақ — 1. оёқ, 2. этак(тоғнинг)
 адур — айиқ
 айан — равшан, аниқ
 ал — оловранг
 амирак — дўст
 ангағу — нишон, аломат, белги
 аташуқ — оловли(ранг)
 атламақ — отланмоқ, кўзгалмоқ
 атлағу — уруш, жанг
 ачқич — очқич, калит
 ашамак — емоқ
 аштум — муайян ёшни яшадим, ёшимни яшаб,
 ошимни ошадим
 ақа — ака, оға
 агиз — лаб, адуқ
 агизумга бак — бўйсунмоқ, тобе бўлмоқ

— Б —

- балик — шаҳар, кент
 барғу — ўлжа, бойлик
 барғулуғ — бой, бадавлат
 башмақ(башди) — ғалаба қозонмоқ, енгмоқ
 баш чалинмоқ — бўйсунмоқ
 бегу — совға, тортиқ
 бедук — буюк, катта, улкан
 бедукламоқ — улаймоқ, буюкланмоқ
 бенданг — стул, ўриндиқ
 берик — мустаҳкам, берк
 биллут — маълум, белгили
 бирлади — бирлаштиради, кўшиб олади
 будамоқ — кўлаймоқ, бўлимоқ
 бузғулуғ — бўлак, парча
 буйан — олижаноб, марҳаматли

- булун — 1. бурчак; 2. томон
 булуңг — томон, тараф
 булуни — эгалламоқ, кўлга киритмоқ, тошмоқ

— И, Й —

- ичағу — ички аъзолар, ичак-чавоқ
 ишай — зукко, тийрак
 йа — камон, ёй
 йази — дашт, очик ер-дала
 йалбарғу — топиниш, ибодат
 йанғақ — тараф, томон
 йарламақ — юбормоқ, таъмин этмоқ
 йарлиқ — фармон, ёрлик
 йарумақ — кўзи ёрилмоқ, фарзанда кўрмоқ
 йаруқ — ёруғлик, нур
 йағри — елкаси, кифти
 йиг — хом, пишмаган
 йида — чўқмор, гурзи
 йиғу — йўқолмоқ, ғойиб бўлмоқ
 йирач(1) — ёғоч, дарахт
 йирач(2) — бу ерда авлод шажараси
 йуругу — сафар, саёхат
 йумшамак — юбормоқ, буюрмоқ

— К —

- караз — мара, жўмара
 кена — яна, сўнг
 кик — ов ҳайвон; кийик
 киш — ўрмон ҳайвони-самур
 кундуңки — жануб
 кутамақ — боқмоқ (уй ҳайвонларини)
 кўгуз — кўкрак, кўкс
 кўкуғ — кўркам, чиройли, кўхлик
 кўла — яйлов, очик майсали жой

— М —

- маманглаб — қувонч билан
 менг — юз қисмидаги катта хол

муз — оқ ранг, оқиш
 муран — даре

— Н —

напсикн — фаришта, хур-гилмон
 сари — томон, йўналиш
 сарулмиш — беланган, бўялган
 сингир — пай, сингир
 суйуркаб — марҳамат қилиб
 сурма — шароб, вино
 суғи — сув(и)
 сўз бермак — сўзга солмоқ, гап бермоқ
 сўгурғу — уруш
 сўғук — совуқ, аёз

— Т —

талун(й) — денгиз, баҳри мухит
 тап — истак, хоҳиш
 ташиқ — этак, охири(масалан, тоғ этаги)
 тануғ — олдида (кўмакчи)
 таратғу — совға, ўлпон
 тарлағу — экин, экинзор
 тартип — келтириб
 ташқарун — ташқарида
 такуқ — товуқ
 тағам — том
 теғурак — тўлик, узил-кесил
 телим — ҳар хил, турфа
 теранг — чуқур
 тузун — тўғри, адолагли
 тулуқлук — юнгли, туқли
 тунгук — мўри
 туртурмак — йиғиштирмак
 туруб турмак — тўхтамоқ
 тутрулуңч — жанг-жадал
 тушимал — тушни йўувчи киши

туғ — байроқнинг тури-туғ
 тўзун — олижаноб
 тўла — нақа, дарров
 тўнғ — совуқ
 тўрулуқ — ҳокимият
 тўкуш — жанг
 тўғурмақ — туғмоқ, туғдирмоқ

— У —

УА — сигир
 узлуқ — тажрибали, улабуррон
 унжу — инжу
 уран — парол
 урман — яра, жароҳат
 урушунч — жанг-жадал
 урушғу — жанг
 уруғ — насл, авлод
 усуғ — мавж, тўлқин
 учағу — учови, учаласи
 учу — учови, учаласи
 уқғулуқ — зукко, доно

— Ч —

чалаңг-буланг — у-бу, ҳеч нарса
 чамат атмақ — жаҳли чиқмоқ, ғазабланмоқ
 чамат чақмақ — жаҳли чиқмоқ, ғазабланмоқ
 чанг — тонг
 чашмак(1) — топмоқ
 чашмак(2) — ясамоқ
 чашқарун — ташқарида
 чевар — уста, мохир
 черик — аскар, лашкар
 чирағи — юз, афт
 чубуян — ноз-неъматлар
 чўнг — сўнг, чап, сўл
 чўк — кўп
 чўкуртан — ола, чипор

— Ш —

шашмақ — таралдууланмоқ, шошиб қолмоқ
 шук — жимжит, осойишталик
 шира — стол

— Э —

эл-кун — инсонлар, кишилар
 эмгак — мехнат, машаққат
 эрдани — қимматбаҳо нарсалар
 эриз-кағаз — мард, мардона

— Ұ —

ўкуз — дарё
 ўнгулти чирағи — юзининг ранги
 ўнга — чидамли, бардошли
 ўру — юқори
 ўғуз — оғиз(биринчи сут)

— Қ —

қабучақ — қобик, кавак
 қалиқ — эшик
 қамағи, қамуғ — ҳаммаси, барчаси
 қанға — арава
 қалуғлуқ — ёпиқ, берк
 қарт — қари, кекса, қария
 қаталағу — сақламоқ, қўримоқ
 қатағлағу — эргашши, изидан юриш
 қатар — қор
 қаватир — хачир
 қиағ — тимсох(?)
 қиз — ноёб, нолир
 қулағу — қирғоқ, бўйи
 қўйун — қўй
 қўриған — қўрғон, истехком
 қўғуғулу — ялғироқ